

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.161.1

DOI 10.32782/2523-4269-2025-91-54-61

Джу́жа Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>



Сюравчик Валерій Григорович,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії

з проблем державотворення та правозастосування

навчально-наукового інституту права та психології

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6376-779X>



ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЙОГО ЖЕРТВИ

Актуальність статті обґрунтована необхідністю вивчення кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви для удосконалення запобіжних заходів кримінальним правопорушенням у цій сфері. Метою статі є комплексне дослідження кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви у сфері запобігання воєнним злочинам. У статті відповідно до міжнародних правових документів розкривається поняття воєнних злочинів. Досліджено кримінологічну характеристику особи воєнного злочинця, його жертви та типологізацію воєнних злочинів. Охарактеризовано риси воєнних злочинців та розкрито віктимологічний аспект воєнних злочинів.

Ключові слова: воєнний злочинець, воєнні злочини, жертви воєнних злочинів, запобігання воєнним злочинам.

Постановка проблеми. У статті 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу, прийнятого 8 серпня 1945 року, вперше перелічено міжнародно-правові злочини: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. *Воєнним злочином*, відповідно до Статуту, визнавалось порушення законів та звичаїв війни, такі як: вбивство, катування чи взяття у рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивство чи катування військовополонених чи осіб, які знаходяться у морі; вбивство заручників; пограбування державної чи приватної власності; безглузде знищення міст чи сіл; розорення, не виправдане військовою необхідністю [1].

На слушну думку У. Коруца, оскільки за законодавством майже всіх держав більшість воєнних злочинів є кримінально караними діями, цілком логічно, що настання відповідальності є невідворотним об'єктивним фактом. Але основна цінність такого національного процесу не може зрівнятися з міжнародним, оскільки лише в умовах військового трибуналу як форми кримінального переслідування, визнаної більшістю країн світу, досягається чи не найголовніша мета покарання саме за воєнні злочини – публічна превентивність [2].

В українському законодавстві не передбачено визначення поняття «воєнний злочин», який часто помилково

вважають як «військовий злочин», що, згідно з Розділом XIX КК України [3], є злочином проти встановленого порядку несення військової служби [4]. Незважаючи на відсутність законодавчого визначення воєнних злочинів, деякі з передбачених КК України, є саме *воєнними*, а не *військовими*, злочинами, зокрема:

- насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 КК України);
- погане поводження з військовополоненими (стаття 434 КК України);
- незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 КК України);
- мародерство (стаття 432 КК України).

Відповідно до КК України, мародерство має значно вужче застосування порівняно з тим, яке йому надають Женевські конвенції та Римський статут. Так, за українським законом, мародерство – це викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, тоді як, відповідно до Римського статуту, мародерство – це заволодіння будь-яким майном без згоди його власника для особистого користування.

Універсальна норма саме щодо воєнних злочинів міститься у Розділі XX КК України. Так, відповідно до статті 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», вважається злочином жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Покарання за такі дії передбачене у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років (частина 1 статті 438 КК України). Якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством, то застосовується покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі (частина 2 статті 438 КК України) [3; 4].

Необхідність дослідження кримінологічної характеристики воєнних злочинів та їх жертв з урахуванням положень міжнародного і національного кримінального права обумовлюється надзвичайною актуальністю цієї проблематики через військову агресію росії проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню воєнних злочинів приділяли увагу такі вчені, як: В. Базов, О. Бандурка, О. Бровицька, В. Гришук, С. Гусаров, В. Дяченко, В. Ємельяненко, Г. Єпур, Ю. Климчук, Д. Коваль, С. Кучевська, В. Лисик, О. Литвинов, М. Мельник, В. Миронова, С. Мохончук, А. Музика, В. Навроцький, Є. Назимко, К. Оробець, М. Панов, М. Піддубна, В. Попович, В. Репецкий, Т. Садова, М. Сенько, В. Сокурченко, О. Столярський, О. Червякова, Н. Цись, М. Хавронюк, С. Харитонов, В. Шакур.

Незважаючи на великий внесок науковців у дослідження воєнних злочинів, наразі в юридичній науці мало приділено уваги дослідженню особи воєнного злочинця та його жертви, їх кримінологічних характеристик, типологізації, мотивам вчинення воєнних злочинів та іншим важливим питанням щодо запобігання воєнним кримінальним правопорушенням.

Метою статті є комплексне дослідження кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви у сфері запобігання воєнним злочинам.

Виклад основного матеріалу. Центр сприяння документуванню воєнних злочинів провів опитування повнолітніх свідків [5]. Було проінтерв'юовано 37% (472) свідків віком 31–45 років, 23% (296) – 46–60 років, 22% (278) – старше 60 років, 12% (152) – до 30 років. 1 021 опитаний (383 з 15 травня до 7 листопада) зазначив, що були очевидцями певного воєнного злочину або його безпосередніх наслідків. У 60% випадків опитані зазначали, що бачили російських військових регулярних військ рф, опізнані очевидцями за шевронами, типом та кольором форми, а також за зовнішніми характеристиками окремих народів рф. Також опитані відзначали присутність представників самопроголошених «народних республік», які прибули з території ОРДЛО (окупованих районів Донецької та Луганської областей). Майже всі опитані відзначали, що стали очевидцями знищення чи пошкодження майна. Свідки бачили використання заборонених видів зброї, зокрема фосфорних бомб (Лисичанськ), касетних снарядів (Чугуївський район Харківської області, Мар'їнський район Донецької області). Унаслідок обстрілів населені пункти, наближені до зони бойових дій, опинилися, за свідченнями очевидців, на межі гуманітарної катастрофи через відсутність води, електропостачання, опалення [5].

Відповідно до зазначеного опитування, під час окупації російські військові забороняли цивільним їздити з одного населеного пункту в інший, іноді навіть забороняли ввозити хліб. Вони обшукували житло цивільних та обстрілювали майно, забирали цінні речі (наприклад, з будинку свідка забрали газовий конвектор), обривали інтернет-кабелі, забирали телефони, жорстоко поводитися з власниками будинків. Військові забирали в місцевих мешканців авто, розкрадали майно приватних підприємств, фермерів, переписували на себе землю та іншу власність, вивозили обладнання [5].

Щодо дослідження особи воєнного злочинця, то її кримінологічна характеристика може бути розглянута за соціально-психологічними особливостями поведінкового сприйняття дійсності. Це не виключає її біофізіологічних, соціально-демографічних характеристик, ролей і статусів, кримінально-правових ознак.

Щодо морально-психологічних особливостей [6, с. 287], які є складовою частиною кримінологічної структури особистості, то тут визначальними, як і раніше, стають відомі чотири типи темпераменту, запропоновані свого часу ще Гіппократом і розвинені І.П. Павловим на підставі низки властивостей нервової системи людини – сили, балансу (рівноваги) та рухливості процесів збудження та гальмування [7, с. 129–130]:

- сангвіністичний (спокійні, врівноважені люди);
- флегматичний (спокійні, але повільні люди);
- холеричний (запальні люди);
- меланхолічний (розумні, похмурі люди).

Воєнним-сангвінікам притаманна швидкість, воєнні-холерики виявляють рішучість і сміливість, хоча не завжди усвідомлену. Водночас вони можуть відчувати підвладний, тому особливо сильний страх. Воєнні-флегматики володіють усвідомленою рішучістю і сміливістю, проте ці якості в них сильні тільки під час виконання тих завдань, до яких вони спеціально готувалися. Найбільш не підготовленими для армійської дійсності є воєнні-меланхоліки, оскільки їхня рішучість і сміливість є короточасною і проявляється тільки під час подолання незначних перешкод. Водночас завжди слід пам'ятати про певну умовність подібної типології.

Психологія військової діяльності вирізняється, з одного боку, динамічністю, послідовністю розвитку подій, стандартністю або нестандартністю ухвалюваних рішень, а з іншого боку, рутинністю – неможливістю ухвалення ініціативних рішень [8, с. 137–139].

Воєнним злочинам, як показують дослідження, найбільш притаманна корисливо-наси́льницька мотивація. Тут корисливість виявляється не лише у протиправному заволодінні матеріальними благами, але й у почутті влади над людьми, у тому, щоб змусити інших працювати на себе. Отже, для особистості воєнного злочинця характерні здебільшого корисливо-наси́льницькі психологічні риси: крайня десоціалізованість, стереотипізованість, асоціальні наси́льницько-поведінкові навички, крайній егоцентризм, прагнення до негайного задоволення бажань, які спонтанно виникли, примітивізм і цинізм [9, с. 183–188].

Імпульсивність, тенденція чинити за першим спонуканням під впливом емоцій, схильність до підозрілості, злопам'ятність, відчуженість, занурення в себе, прагнення дотримуватися дистанції між собою і навколишнім світом характерні для особистості воєнного корисливо-наси́льницького злочинця [10, с. 163–164].

Негативні якості особистості воєнних злочинців формуються у вкрай негативних умовах мікросередовища, в умовах зниженого соціального контролю. Переважною виявляється агресивна поведінка воєнних злочинців. Як правило, такі люди частіше бажать бути на самоті, проявляють насильство і жорстокість під час вирішення дрібних міжособистісних конфліктів, є активними прихильниками «дідівщини», причому в найгіршому варіанті з елементами здири́ництва. При цьому агресивність може бути як предметно-недиференційованою (стан озлобленості, конфліктності), так і вибірково-предметною (постійно спрямованою на певні соціальні об'єкти). В останньому їхня агресивність спрямовується зазвичай на слабших, особливо жінок і дітей.

Воєнних злочинців можна типологізувати таким чином:

- випадкові, для яких вчинення злочинів – результат їхньої неадекватної реакції на гострі конфліктні ситуації, що раптово виникли;
- стійкі, які вирізняються постійною агресивною спрямованістю і сформованим стереотипом застосування грубої сили;
- злісні, для яких агресивна поведінка є нормою, при цьому практично завжди агресивно-наси́льницька поведінка має корисливу мотивацію [11, с. 115–116].

Американські криминологи виокремлюють і четвертий тип корисливо-наси́льницьких злочинців, де до випадкових, схильних до насильства на постійній основі, та асоціальних додаються особливо жорстокі злочинці з психічними відхиленнями.

Для поведінки воєнних злочинців характерний ефект регресії життя, а також феномен «самотності натовпу». Про регрес життя наочно свідчить жаргонізм, що набув великого поширення, який практично повністю збігається за осмисленням змістом із «блатним» сленгом [12, с. 190–191].

Одна з характерних рис особистості воєнного злочинця – феномен нарцисизму (самолюбства) і втягнення в злочинну діяльність товаришів по службі.

Воєнним злочинцям притаманні такі риси:

- скупість духовних потреб та інтересів;
- зневажливе ставлення до воєнної служби;
- неповнота, викривленість або дефективність правосвідомості;

- домінування дій, які можна кваліфікувати як домашнє насильство, а також рисами збоченого характеру;
- легкість мотивації за неглибокої критичної оцінки життєвої ситуації, в якій вчиняється злочин;
- слабка розвиненість передбачення наслідків своїх дій;

- емоційна нестійкість.

Порівнюючи особистісні риси воєнних злочинців, які вчиняють наси́льницькі та корисливі злочини, ми спостерігаємо їхню схожість:

- домінування егоїстичних тенденцій;
- примітивність інтересів і розвинена потреба до вживання спиртного, а останнім часом – до наркотиків;
- повна або значна відсутність будь-яких життєвих устремлінь.

Водночас для злочинців, які вчиняють наси́льницькі злочини, характерна явна або прихована готовність до агресивної поведінки, а для злочинців, які вчиняють корисливі злочини, – спрямованість на миттєве отримання бажаного.

Таким чином, для особистості рядового воєнного злочинця характерні:

- молодий, найбільш криминогенно активний вік (20–35 років) і агресивно дозвольна поведінка, властива цьому віку;
- несформована, а тому нестійка психіка;
- залежність несформованої психіки від безлічі прямих і непрямих чинників, як об'єктивних, так і суб'єктивних;
- «гедоністичний ризик», тобто отримали задоволення від ризику;
- протиправна анархічна допризовна поведінка (притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності);
- тривалий досвід вживання спиртних напоїв і наркотиків;
- низький соціальний статус, культурний та освітній рівень (жили в сім'ях із вкрай низьким прожитковим рівнем, були сиротами);
- досвід спілкування в неформальному молодіжному середовищі (більшість неформальних молодіжних угруповань тісно пов'язані з кримінальним світом і притаманними цьому світу нормами поведінки);
- переоцінка ролі мотиву поведінки і недооцінка об'єктивної суспільної небезпеки правопорушення, а також невміння давати правильну оцінку своїм конкретним діям;
- переконання у своїй правоті, нерозвиненість звички зіставляти свою поведінку із законом [13, с. 27–30].

Головною особливістю особистості воєнного офіцера-злочинця, який вчиняє корисливо-наси́льницькі злочини, є її дезадаптація, а в ширшому аспекті – відчуження. Не вміючи грамотно займатися виховною роботою і не маючи організаторських та управлінських здібностей, офіцер намагається розв'язувати складні питання найпростішими методами, які, як правило, пов'язані з насильством.

Для особистості корисливих злочинців-офіцерів характерна ще більшою мірою, ніж для особистості рядового наси́льницького злочинця, психологія «тимчасового правителя», що призводить до неприборканої наживи, жадібності, почуття безвідповідальності, розриву елементарних внутрішніх соціально-контрольних функцій тощо.

При цьому особливу тривогу викликають факти зловживань своїм службовим становищем з боку вищих армійських посадових осіб [14, с. 117–130].

На підставі викладеного можна дійти висновку, що особистості воєнних злочинців офіцерів притаманні такі риси:

- вік від 25 років і старше, тобто в психологічному аспекті це ще не зовсім сформована особистість;
- агресивно-наси́льницький досвід і низька загальна та правова культура (незнання права, свідоме порушення норм права);
- відсутність стійкої психолого-педагогічної підготовки;
- керування правилом виконання того, що вимагає безпосередній начальник, навіть якщо ця вимога вступає в протиріччя з інтересами служби і порушує чинне законодавство;
- поширеність побутового пияцтва та наркотизму, особливо серед молодих офіцерів;
- перекладання своїх обов'язків (наприклад, з виховання молодих солдатів) на старослужащих, що призводить до зростання глуму і знущань одних над іншими («дідівщина»);
- корумпованість серед посадових осіб і втягування в злочинну діяльність товаришів по службі;
- зв'язок з представниками кримінального світу, зокрема з представниками організованої злочинності;
- жадібність, байдужість до долі підлеглих;
- нарцисизм, регрес життя;
- психологія «тимчасового правителя», що виражається в домінуванні кар'єристських устремлінь, яка чинить вкрай негативний вплив на службу.

Отже, воєнний злочинець-офіцер – це сформована особистість холеричного темпераменту, що набула досвіду агресивно-наси́льницької поведінки винятково з корисливих спонукань, пов'язаної з кар'єристськими прагненнями, впливом представників кримінального світу (зокрема, організованої злочинності), що має психологію «тимчасового правителя» та байдужість до долі підлеглих і армії загалом.

Найбільш повно охарактеризувати особисті якості воєнних злочинців можна використовуючи типологію, складену залежно від характеру взаємодії ситуації, в якій вчинено злочин, та особи: послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний та випадковий типи.

1. Послідовно-криміногенний тип має на увазі, що особа вчиняє злочин, зумовлений його звичним стилем поведінки, виходячи із стійких антигромадських поглядів, соціальних установок та орієнтацій. Причому ситуація вчинення злочину створюється ним активно. До цього типу можна віднести всіх учасників воєнних злочинних організацій (злочинних угруповань), які ведуть свою злочинну діяльність (їх 19,8%).

2. Ситуативно-криміногенний тип передбачає, що особа вчиняє злочин, значною мірою обумовлений несприятливою соціально-економічною, більшою мірою морально-правовою ситуацією її вчинення. За наявності приводу ситуація вчинення злочину активно ним створюється. До цього типу можна віднести, наприклад, воєнних, які вирішують свої матеріальні проблеми за допомогою корисливо-наси́льницьких злочинів (їх 28,1%).

3. Ситуативний тип передбачає, що воєнний вчиняє злочин, обумовлений впливом ситуації, виправдовуючи протиправну поведінку свою та інших осіб, або не бажає правомірним способом вирішувати труднощі, що виникли. До цього типу можна віднести, наприклад, воєнних, які у простій конфліктній ситуації для вирішення проблеми застосовують насильство,

навмисно завдаючи шкоди здоров'ю громадянам (їх 41,2%).

4. Випадковий тип передбачає, що воєнний вчиняє злочин, обумовлений впливом несприятливого збігу життєвих обставин, або у стані афекту, або ненавмисно, але з перевищенням меж необхідної оборони або крайньої необхідності (їх 10,9%).

Морально-психологічний критерій воєнних злочинців свідчить про те, що почуття каяття після вчинення того чи іншого злочину відчувають лише злочинці випадкового типу і вкрай невеликий відсоток злочинців від інших типів (близько 10,3%). Інші 89,7% твердо впевнені у правильності своїх вчинків [5].

Підсумовуючи, можемо виокремити кілька видів найтипівіших груп мотивації воєнних злочинців.

1. Відверто егоїстичні мотиви, пов'язані з досягненням суто особистих цілей.

2. Прагнення приховати інші порушення, при цьому свідомо ігнорується можливість тяжких наслідків, суб'єкт легковажно розраховує на їх запобігання.

3. Часто невиконання приписів військових статутів пов'язане з такими егоїстичними мотивами, як турбота про власний комфорт, прагнення уникнути «зайвого» навантаження на власний організм, бажання спростити, полегшити свої професійні обов'язки.

4. Особливу групу становлять мотиви, які можна назвати хибно зрозумілими іншими престижними інтересами.

Якщо в названих трьох групах мотивів антисоціальної установка суб'єкта очевидна, то в останній групі вона завуальована. На наш погляд, антисоціальна установка визначає мотив поведінки і в цьому разі антисоціальним є саме по собі ігнорування правових приписів і заборон.

5. П'яту групу становлять мотиви, продиктовані юридичним нігілізмом. Ми маємо на увазі випадки, коли суб'єкт ігнорує вимоги права тільки тому, що вважає їх непотрібним формалізмом взагалі, або тому, що в конкретній ситуації, на його думку, дотримання цих норм необов'язкове.

Вивчення осіб воєнних злочинців дає змогу дійти висновку, що у воєнних злочинців переважають представники інтровертивного, ситуативного і корисливого типів. Це слід обов'язково враховувати під час розроблення цільових профілактичних програм запобігання та протидії воєнним злочинам.

Таким чином, воєнний злочинець – це особистість як рядового, так і офіцерського складу холеричного темпераменту, яка не склалася як психологічно, так і фізіологічно, найбільш криміногенного віку, з нестійкою психікою, добре розвинена фізично, має пріоритетні регресивні цінності життя, посідає чільне становище в неформальній армійській структурі, набула досвід агресивно-анархічної наси́льницької поведінки, пов'язаної з вживанням спиртних напоїв та наркотиків, а також клеймо соціального аутсайдера.

Окремо необхідно наголосити на особі воєнного злочинця, яка вчиняє злочини на сексуальному ґрунті, для якої характерна інтроверсія, що відрізняється підвищеною імпульсивністю поведінки. Серед таких воєнних злочинців присутні і особи, схильні до сексуальних перверсій (збочень). Багато в чому це пояснюється тим, що ставлення до жінки серед воєнних в екстремальних бойових умовах є вкрай неоднозначним, а подекуди й відверто цинічним. У збройних силах агресора немає жодного ефективного механізму зняття психологічних навантажень. У нього починають знижуватися

самооцінка особистості, відбувається її огрубіння, посилюється її психологічна незахищеність, водночас створюється ґрунт для конфліктів, застосування насильства, приниження честі та гідності цивільного населення.

Щодо заходів запобігання та протидії воєнним кримінальним правопорушенням, то їхня ефективність залежить від:

- своєчасного запровадження оперативно-тактичних заходів упорядкування та активізації діяльності системи військової юстиції щодо виявлення деструктивних проявів у середовищі військових та безумовного притягнення винних до відповідальності;
- запровадження та поглиблення віктимологічної профілактики у військах;
- удосконалення правового статусу командирів (особливо молодших);
- розвиток системи правоохоронних органів в армійських підрозділах, стимулювання їх активності, забезпечення незалежності від військового командування;
- розвиток і вдосконалення механізмів очищення армії від осіб, які непридатні за морально-психологічними, фізичними, медичними та іншими критеріями до військової служби;
- оптимізація державної політики у військовій сфері;
- удосконалення структури військ, їх психологічної стійкості та витривалості.

У сучасній кримінології віктимологічний аспект характеристики особистості військового злочинця видається одним з актуальних і перспективних.

На слушну думку науковців, вивчення особи та поведінки потерпілого (жертви) дає цінну інформацію про характеристику особи злочинця [15, с. 17]. Через низку обставин цей аспект набуває особливого значення.

По-перше, великим є вплив віктимології на профілактику злочинів, яка має значні резерви для посилення попереджувальних можливостей у сфері боротьби зі злочинами.

По-друге, результати досліджень у цій царині дають змогу правоохоронним органам і громадським об'єднанням ефективніше проводити роботу з потенційними потерпілими. Профілактику на віктимологічних засадах можна визначити як процес залучення людини до соціального досвіду, формування позитивних якостей її особистості, підняття рівня її свідомості до висоти суспільної задля зниження індивідуальної віктимності.

По-третє, такий аналіз дає можливість якнайповніше оцінити латентність того чи іншого виду злочинного діяння.

По-четверте, осмислення віктимологічного чинника сприяє глибокому розумінню соціальних наслідків злочинності, як економічних, психологічних, так і військових.

Зазначимо, що сучасна українська кримінальна віктимологія [16, с. 22], будучи галуззю кримінологічних знань, отримує, накопичує й узагальнює наукові відомості про жертву злочину й дедалі частіше пропонує дослідникам нові напрями для її подальшого розвитку.

З появою і поглибленням кримінологічної теорії воєнної злочинності назріла необхідність аналізу її віктимологічного аспекту. Нині визнається, що вивчення злочинності без віктимологічного аналізу було б неповним і неточним, особливо для профілактики антигромадської поведінки [17, с. 37].

Воєнні злочини – це порушення Женевських конвенцій 1949 року та інші порушення законів і звичаїв війни, визначені у статті 8 Римського Статуту. Вони є одними з міжнародних злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом), до яких також належать злочини геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії [18]. Воєнні злочини можна розділити на два види:

- порушення Женевських конвенцій 1949 року, а саме навмисні вбивства, катування, спричинення страждань, депортація населення, взяття заручників;
- інші порушення законів і звичаїв війни (навмисні напади на цивільне населення та об'єкти, персонал і транспорт гуманітарної допомоги, вбивство і поранення воюючих осіб, що склали зброю, неналежне використання прапора ворога, умисні напади на релігійні, культурні, історичні об'єкти, шпиталі, заява про те, що пощади не буде, пограбування міст тощо) (стаття 8 Статуту Міжнародного кримінального суду).

У зв'язку з цим, розглядаючи рівні, форми та види профілактики, виокремлюють її віктимологічний напрям [19, с. 5–6], зумовлений ідеєю, що можливість вчинення злочину залежить від багатьох чинників, які можна усунути, а потім і нейтралізувати.

Відповідно, воєнна віктимологія набуває не тільки наукової цінності, але й практичної значущості. У рамках цього напрямку потрібно розглянути цілу низку питань, що належать до її предмета, без яких неможливі її подальше пізнання, формування й розвиток.

Насамперед можемо визначити перелік злочинів, унаслідок вчинення яких безпосередньо заподіюється фізична чи інша шкода, матеріальний збиток як військовослужбовцям, так і цивільному населенню, розділивши їх на групи.

1. Злочини, унаслідок вчинення яких жертвами стають військовослужбовці, військовозобов'язані або рядові військові, їхні родичі або члени сім'ї. Серед них:

- стаття 1142 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [3];
- стаття 4351 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» [3].

2. Злочини, жертвами яких стає держава, як звичайне населення, так і військові. Серед них:

- стаття 1111 КК України «Колабораційна діяльність» [3];
- стаття 1112 КК України «Пособництво державі-агресору» [3];
- стаття 2012 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [3];
- стаття 4362 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [3].

Протягом останніх років актуальність дослідження соціальних факторів віктимізації населення [20, с. 34] значно зросла, що пов'язано з прагненням соціальних, правових наук виявити і пояснити сутність змін глобального масштабу, які спостерігаються у світовому співтоваристві.

Сьогодні у світі відбуваються процеси глибокої трансформації соціальної структури суспільства [21, с. 15–17], особливо в умовах воєнного стану,

змінюються параметри стратифікації і визначаються її нові напрями, інше, ніж раніше, вбачається становище особи в суспільному житті держави [8].

Висновки. Провівши дослідження, можемо дійти таких висновків. В умовах повномасштабної військової агресії росії в Україні не виникає жодних сумнівів щодо актуальності та необхідності вивчення воєнних злочинів, кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви.

У дослідженні, відповідно до міжнародних правових документів, розкривається поняття воєнних злочинів. Здійснено кримінологічну характеристику особи воєнного злочинця та його жертви для подальшого підвищення ефективності боротьби з воєнними злочинами.

Окреслені складові частини кримінологічної характеристики особи воєнного злочинця та його жертви у запобіганні воєнним злочинам. Зазначається, що кримінологічна характеристика особи воєнного злочинця може бути розглянута за соціально-психологічними

особливостями поведінкового сприйняття дійсності. Це не виключає її біофізіологічних, соціально-демографічних характеристик, ролей і статусів, кримінально-правових ознак.

Визначено, що для характеристики воєнних злочинів найбільш характерна корисливо-насильницька мотивація, де корисливість виявляється не лише у протиправному заволодінні матеріальними благами, але й у почутті влади над людьми. Наголошено на тому, що негативні якості особистості воєнних злочинців формуються у вкрай негативних умовах мікросередовища, в умовах зниженого соціального контролю.

Здійснено типологізацію воєнних злочинів, у тому числі складену залежно від характеру взаємодії ситуації, в якій вчинено злочин, та особи. Наведені притаманні риси воєнних злочинців та найтиповіші груп мотивації воєнних злочинів, а також віктимологічний аспект характеристики особистості військового злочинця та його жертви.

Список використаних джерел

1. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі: Міжнародний документ від 8 серпня 1945 року № 998_201. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950 (дата звернення: 15.04.2025).
2. Коруц У. Практика нюрнберзького трибуналу та її значення для кваліфікації пропаганди війни як міжнародного злочину. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 222–230. DOI: <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.26>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Дата оновлення: 7 вересня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.04.2025).
4. Воєнний злочин. *Вільна енциклопедія Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнний_злочин#Кримінальний_кодекс_України_та_воєнні_злочини.
5. Центр сприяння документуванню воєнних злочинів зібрав більше тисячі інтерв'ю постраждалих від російської агресії. 20.11.2023. Електронний ресурс www.oporaua.org. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/centr-spriannya-dokumentuvannya-voeynih-zlochiv-zibrav-bil-she-tisyachi-interv-yu-postrazhdalih-vid-rosiys-koyi-agresiyi-25014>.
6. Кримінологія. Загальна частина: альбом-схем / автори-упоряд.: С. Денисов, Т. Денисова, С. Кулик, О. Шеремет. Чернівці: Десна, 2015. 658 с.
7. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні: посібник / О. Джужа, О. Кулик, В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. Джужа. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 192 с.
8. Гримайло В. Неоднорідне психічне ставлення особи до обставин вчиненого нею злочину: загальна постановка проблеми. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 5. С. 137–141.
9. Халимон С., Пузирьов М., Шкута О. Наукові роздуми професора І.Г. Богатирьова у дискурсі доктрини пенітенціарного права: ювілейне видання: монографія. Київ: Дакор, 2024. 208 с.
10. Литвак О. Про корекцію кримінальної агресивності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 2. С. 163–168.
11. Кримінологія: підручник / О. Джужа, В. Василевич, В. Чернєй, С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В. Чернєя, О. Джужа. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
12. Перелігіна Л. Деякі аспекти аналізу структури правосвідомості злочинців. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4. № 4. С. 190–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_4_55.
13. Джужа О., Гаркуша А. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (8). С. 27–36.
14. Машлякевич Д., Литвинов О. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні: монографія / Кримінол. асоц. України. Харків, 2016. 259 с.
15. Джужа О., Моїсєєв Є. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти): навч. посіб. Київ: УАВС, 1994. 51 с.
16. Джужа О., Моїсєєв Є. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти): монографія. Київ: НТР «Правник» – Нац. акад. внутр. справ України, 1998. 84 с.
17. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Є. Моїсєєв, О. Джужа, В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. Джужа. Київ: Атіка, 2006. 416 с.
18. [Warcrimes.gov.ua](https://warcrimes.gov.ua). URL: <https://warcrimes.gov.ua/qa.html#:~:text=Тим%20не%20менше%2C%20в%20загальному,безвідносно%20наявності%20чи%20відсутності%20війни>.
19. Джужа О. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
20. Віктимологія: навч. посіб. / В. Голіна, Б. Головкін, М. Валуйська та ін.; за ред. В. Голіни, Б. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
21. Ellis L., Walsh A. *Criminology A Global Perspective*. Boston: Allyn & Bacon, 2000. 666 p.

References

1. Statut Mizhnarodnoho viiskovoho trybunalu dlia sudu ta pokarannia holovnykh voiennykh zlochyntsiiv yevropeiskykh krain osi: Mizhnarodnyi dokument vid 08.08.1945 № 998_201 [Statute of the International Military Tribunal for the Trial and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis Powers: International Document of 08.08.1945 No. 998_201]. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950_140950 (data zvernennia: 15.04.2025) [in Ukrainian].
2. Koruts, U. (2020). Praktyka niurnberzhkoho trybunalu ta yii znachennia dlia kvalifikatsii propahandy viiny yak mizhnarodnoho zlochyntsiu [The practice of the Nuremberg Tribunal and its significance for the qualification of war propaganda as an international crime]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*, 24, 222–230. <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.24.26> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of 05.04.2001 No. 2341-III]. Data onovlennia: 07.09.2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 15.04.2025) [in Ukrainian].
4. Voiennyi zlochin [War crime]. Vilna entsyklopediia Vikipediia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Voiennyi_zlochin#Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_ta_voienni_zlochyntsiu [in Ukrainian].
5. Tsentri spriannia dokumentuvanniu voiennykh zlochyntsiiv zibrav bilshe tysiachi intervju postrazhdalikh vid rosiiskoi ahresii [The Centre for Assistance in Documenting War Crimes has collected more than a thousand interviews with victims of Russian aggression]. 20.11.2023. Elektronnyi resurs www.oporaua.org. Retrieved from: <https://www.oporaua.org/viyna/centr-spriannya-dokumentuvannya-voyennih-zlochiniv-zibrav-bil-she-tisyachi-interv-yu-postrazhdalih-vid-rosiys-koyi-agresiyi-25014> [in Ukrainian].
6. Kryminolohiia. Zahalna chastyna: albom-skhem (2015). [Criminology. General part: album of diagrams] / avtory-uporiad.: S. Denysov, T. Denysova, S. Kulyk, O. Sheremet. Chernihiv: Desna [in Ukrainian].
7. Metodyka kryminolohichnoho analizu zlochyntsiiv v Ukraini (2006). [Methods of criminological analysis of crime in Ukraine]: posib. / O. Dzhuzha, O. Kulyk, V. Vasylevych ta in.; za zah. red. O. Dzhuzhi. Kyiv: Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
8. Hrymailo, V. (2007). Neodnorodne psykhične stavlennia osoby do obstavyn vchynenoho neiu zlochyntsiu: zahalna postanovka problem [A person's heterogeneous mental attitude to the circumstances of the crime committed by him: a general statement of the problem]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. S. 137–141 [in Ukrainian].
9. Khalymon, S., Puzyrov, M., & Shkuta, O. (2024). Naukovi rozдумы profesora I. H. Bohatyrova u dyskursi doktryny penitentsiarnoho prava: yuvileine vydannia [Scientific reflections of Professor I. Bohatyrev in the discourse of the doctrine of penitentiary law: anniversary edition]: monohrafiia. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
10. Lytvak, O. (2000). Pro korektsiiu kryminalnoi ahresyvnosti [On the correction of criminal aggressiveness]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy*, 2, 163–168 [in Ukrainian].
11. Kryminolohiia (2020). [Criminology]: pidruchnyk / O. Dzhuzha, V. Vasylevych, V. Cherniei, S. Cherniavskiy ta in.; za zah. red. V. Chernieia, O. Dzhuzhy. Kyiv: FOP Maslakov [in Ukrainian].
12. Perehyhina, L. (2005). Deiaki aspekty analizu struktury pravosvidomosti zlochyntsiiv [Some aspects of the analysis of the structure of legal consciousness of criminals]. *Pravo i Bezpeka*. T. 4. № 4. S. 190–193. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_4_55 [in Ukrainian].
13. Dzhuzha, O., & Harkusha, A. (2014). Aktualnist kryminolohichnoho doslidzhennia ekstremalnykh umov (sytuatsii), shcho spriaiut zlochyntsiu pid chas provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Relevance of criminological research of extreme conditions (situations) that contribute to crime during the anti-terrorist operation]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2 (8), 27–36 [in Ukrainian].
14. Mashliakevych, D., & Lytvynov, O. (2016). Stratehii zapobihannia i protydii koruptsii v Ukraini [Strategies for Preventing and Combating Corruption in Ukraine]: monohrafiia / Kryminol. asots. Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Dzhuzha, O., & Moiseiev, Ye. (1994). Problemy poterpiloho vid zlochyntsiu (kryminolohichni ta psykholohichni aspekty) [Problems of the Victim of Crime (Criminological and Psychological Aspects)]: navch. posib. Kyiv: UAVS [in Ukrainian].
16. Dzhuzha, O., & Moiseiev, Ye. (1998). Problemy kryminalnoi viktymolohii (kryminolohichni, psykholohichni ta penitentsiarni aspekty) [Problems of criminal victimology (criminological, psychological and penitentiary aspects)]: monohrafiia. Kyiv: NTR “Pravnyk” – Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].
17. Kryminolohichna viktymolohiia (2006). [Criminological victimology]: navch. posib. / Ye. Moiseiev, O. Dzhuzha, V. Vasylevych ta in.; za zah. red. O. Dzhuzhy. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
18. warcimes.gov.ua. Retrieved from: <https://warcimes.gov.ua/qa.html#:~:text=Tym%20ne%20menshe%2C%20v%20zahalnomu,bezvidnosno%20naiavnosti%20chy%20vidsutnosti%20viiny> [in Ukrainian].
19. Dzhuzha, O. (2015). Zapobihannia zlochyntsiam: kryminolohichna viktymolohichna paradyhma [Prevention of crimes: criminological and victimological paradigm]: monohrafiia. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
20. Viktymolohiia (2017). [Victimology]: navch. posib. / V. Holina, B. Holovkin, M. Valuiska ta in.; za red. V. Holiny, B. Holovkina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
21. Ellis, L., & Walsh, A. (2000). *Criminology: A Global Perspective*. Boston: Allyn & Bacon [in English].

Dzhuzha Oleksandr,

Doctor of Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine,

Chief Researcher at the Department of Organisation of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Siuravchyk Valerii,

Candidate of Law, Senior Researcher at the Research Laboratory

for Preventive Activities and Prevention of Corruption

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6376-779X>

**SOME ASPECTS OF THE CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF A WAR CRIMINAL AND HIS VICTIM**

The relevance of the article is substantiated by the need to study the criminological characteristics of a war criminal and his/her victim in order to improve the prevention of criminal offences in this area. The purpose of the article is to make a comprehensive study of the criminological characteristics of a war criminal and his/her victim in the area of war crimes prevention. In accordance with international legal documents, the study reveals the concept of war crimes. The author provides a criminological characterization of the personality of a war criminal and his/her victim in order to further improve the effectiveness of combating war crimes and strengthen the authority of the bodies involved in this fight. The author outlines the components of the criminological characteristics of a war criminal and his/her victim in the prevention of war crimes. It is noted that the criminological characteristic of a war criminal can be considered by the socio-psychological features of behavioral perception of reality. This does not exclude his/her biophysiological, socio-demographic characteristics, roles and statuses, and criminal law features. It is determined that war crimes are most characterized by mercenary-violent motivation, where mercenaries is manifested not only in the illegal acquisition of material goods, but also in the sense of power over people. It is emphasized that negative personality traits of war criminals are formed in extremely negative microenvironmental conditions, in conditions of reduced social control. The aggressive behavior of war criminals is predominant. The article provides a typology of war crimes, including the one based on the nature of interaction between the situation in which the crime was committed and the individual. The author provides the inherent features of war criminals and the most typical groups of war crimes motivation, as well as the victimological aspect of the personality characteristics of a war criminal and his/her victim. In accordance with the aims and objectives set, the article uses general and special methods and techniques of scientific cognition, including: methods of analysis and synthesis; methods of classification and grouping, which allowed to study a wide range of scientific discussions on this issue.

Key words: war criminal, war crimes, victims of war crimes, prevention of war crimes.

Надіслано до редколегії 26.05.2025